Die vreemdelingskaptema in enkele romans van Karel Schoeman

'n Bespreking van die tussenskap

G.A. Jooste
Departement Afrikaans
Universiteit Vista
PORT ELIZABETH

Abstract

The theme of alienation in the novels of Karel Schoeman

The state of alienation is one of the overriding themes in Karel Schoeman's oeuvre. This article, "The theme of alienation in the novels of Karel Schoeman", deals with one of the manifestations of this theme, namely the dilemma of alienation. The world presented in Karel Schoeman's oeuvre is characterized by dichotomy, e.g. the known as opposed to the unknown – a phenomenon which causes uncertainty. This article examines the way in which an epistemological dichotomy is expressed as a kind of dilemma in the novels of Karel Schoeman. The dilemma is presented to discourage a simple escape by means of choice. In this position between alternative worlds or views, the Schoeman character faces limited options: to make a choice of sorts and win or risk sacrificing something of value; to accept this precarious position and confirm his life as one of passive silence; to conquer the impasse, e.g. by sidestepping the choice and creating an alternative world as in a dream or a work of art.

1. Inleiding

Die vreemdelingskap kan as 'n hooftema in Karel Schoeman se oeuvre beskou word. Hierdie artikel omlin by wyse van 'n oorsig oor 'n aantal Schoeman-romans die tussenskap, wat as 'n manifestasie van die vreemdelingskap gelees kan word.

Die studie betrek *Hierdie lewe* nie, om drie redes. *Hierdie lewe*, met die subtitel *Stemme 2*, gaan volgens die inligting op die flapteks deel word van 'n drieluik onder die algemene naam *Stemme*, wat waarskynlik die beste as sodanig beskou sal kan word. *Hierdie lewe* gee eerder gestalte aan die groter tema, naamlik die vreemdelingskap. Die derde rede is dat *Afskeid en vertrek* in hierdie artikel as 'n sluitstuk vir die tussenskap-tema voorgelê word.

- * Die tema van tussenskap word in “Tussenskap, ’n tematiese verskynsel in *Missionaris* van Elsa Joubert” (Jooste, 1990:124-134) aan die orde gestel, gebaseer op die volgende uitgangspunte.
 - Die saambestaan van teenstellende figure (en dus ook belange) in pare is ingeburger in die werklikheid, soos Mandla in *Die muur van die pes* konstateer (Brink, 1984:231: “Die een kan nie sonder die ander nie”).
 - Die tussenganger word deur faktore buite sy beheer (geboorte, eie aard, die dinamiek van die situasie) in of teenoor die patroon van opposisie geplaas.
 - Hierdie faktore lei tot ’n ongemaklike saambestaan van teenstellings, dikwels in ’n konfliktsituasie, gewortel in oorgeërfde patrone wat deur afgrensing gekenmerk word.
 - Die patroon van tussenskap veroorsaak dikwels in die slagoffer ’n innerlike stryd, ’n heen en weer tussen moeilik versoenbare alternatiewe, soos Joubert se week missionaris uitvind.

Onlangse voorbeelde van tussenskappers in Afrikaanse romans is Erwin in *Casspirs en Campari's* (Van Heerden, 1991) en Luk Obach in *Wolftyd* (Louw, 1991). Die manlike hooffigure in Matthee se Knysnabos-romans, Saul Barnard, Benjamin Komoetie en Silas Miggel, kan elk gesien word as ’n tussenskapper.

In die bogenoemde artikel (Jooste, 1990:124-134) in *Lewe met woorde* kom een tipe tussenskapper uit die verf, naamlik die versoener. In twee studies (Meyer, 1993 en Hanekom, 1994) wat sedert 1990 voltooi is, word die tipologie van die tussenskap in breër trekke uitgewerk.

Die tussenskap is ’n tematiese verskynsel in etlike Schoeman-romans en skakel met die modernistiese aard van sy werk. In “Wat noemen wij modernisme?” stel Elrud Ibsch (1991) ’n aantal trekke van die modernisme wat ook in Schoeman se oeuvre voorkom en losweg by die tussenskap kan aansluit. Die vernaamste eienskap van die modernisme is volgens Ibsch (1991:18) die epistemologiese twyfel wat die onsekerheid en onttrokkenheid van die personasies onderlê terwyl die vertelhouding (’n verteller wat nie konflik deur interpretasie besleg nie – Ibsch 1991:21) ook ’n rol speel maar in hierdie studie nie in die sentrum geplaas word nie. Van die aspekte waarna Du Plooy (1990) in haar artikel oor die sosio-kode van die modernisme verwys, kom ook hier aan bod.

Hierdie artikel beoog om onder andere aan te toon dat die tussenskap saamhang met tematiese verskynsels soos innerlike tweespalt, keuses tussen loyaliteite en die onvermydelike soeke na geestelike tuistes te midde van ontwykende vastigheid. Veralgemeenend kan ’n mens sê dat die soeke na nuwe geestelike tuistes

gepaard gaan met 'n versaking van tradisionele waardes en 'n modernistiese onafhanklikheid en intellektuele afstandelikheid (Fokkema, 1984:26).

2. Uitgangspunte

2.1 Verdeling

Die Schoeman-personasie bevind hom in 'n wêreld wat gekenmerk word deur onsekerheid, onder andere as gevolg van verdeling. 'n Basiese tweeledigheid in die Schoeman-oeuvre is die teenstelling *bekend/onbekend*. Hierdie tipiese modernistiese digotomie (Du Plooy, 1990:82) onderlê die problematiek. Die tweede aspek hiervan, onbekendheid, word dikwels tot onkenbaarheid uitgebrei, 'n onkenbaarheid wat tot onoorbrugbare skeiding lei. Nog 'n voorbeeld hiervan is die tweedeling *Afrika/Europa* wat in etlike romans 'n kragveld vorm.

Hierdie verdeling kan kortliks soos volg uitgespel word, waarna dit in die bespreking van Schoeman se werke geïntegreer sal word.

- * Verdeling skep twee moontlikhede; dit is bestaansmoontlikhede weerskante van 'n personasie wat dan by nie een direk kan aansluit nie hoewel die moontlikheid van aansluiting bestaan.
- * Verdeling dwing alternatiewe aan die personasie op. As 'n dilemma deur 'n keuse uit die wêreld geruim word, is daar immers nie van problematiek sprake nie.
- * Verdeling skep die moontlikheid van oorbrugging. Nog 'n uitvloeisel van 'n verdeling is die bestaan van oorgang, van 'n heen en weer beweeg deur die personasie tussen alternatiewe tye, tussen 'n nie meer en 'n nog nie. Die oorgang word ook ruimtelik uitgedruk.

2.2 Opsies

Die dilemma word so gestruktureer dat 'n oplossing by wyse van 'n keuse bemoeilik word. In hierdie posisie tussen wêreldes of wêreldbeskouings het die tipiese Schoeman-personasie beperkte opsies: hy kan 'n keuse maak en iets in die proses wen of prysgee of hy kan die prekêre posisie aanvaar en hom aan keuses onttrek. Hiermee sal die personasie die passiewe stilte en stilstand van sy eie lewe bevestig. Hy kan daarna streef om die impasse te oorwin deur dit te pypkan, deur op reis te gaan of deur toetrede tot 'n alternatiewe wêreld te soek, byvoorbeeld die droom of die woordwerk.

3. Strukturele manifestasies

Die manifestasies wat hier gestel word, word by wyse van inleiding veralgemenend bedoel as beknopte uitbreidings van die uitgangspunte. Die meer spesifieke kyk na manifestasies van die tussenskap in Schoeman se oeuvre volg in die vierde afdeling.

3.1 Die verteller

Die tipe verteller wat die algemeenste in Schoeman se romans voorkom, die anonieme verteller, is nie personasiegebonde nie en fokaliseer anoniem of figuraal. Dit is 'n verteller wat alwetend kan optree maar nie sy posisie gebruik om oor die personasies se koppe met die leser te kommunikeer nie. Hy bewaar, met die uitsondering van *Op 'n eiland*, die afstand eie aan anonimiteit. Hierdie afstand verhoog die isolasie rondom die personasie. Die anonieme verteller maak dikwels van personasiegebonde fokalisering gebruik, wat telkens die moontlikheid skep dat daar 'n mate van samewerking bestaan tussen hom en die personasie wie se visie meegedeel word. Tegelyk bevestig hierdie vertelhouding 'n afstand, want dit is ewe moontlik dat die verteller se woorde die visie interpreteer, wat nie die isolasie om die personasie ophef nie.

Dit is nie 'n verteller wat die leser se keuse direk beïnvloed nie. Heel algemeen kan 'n mens konstateer dat Schoeman se verteller onttrokke en onderstellend kommunikeer.

3.2 Personasie

Die hooffiguur in 'n Schoemanroman kan as 'n tipe *outsider* beskou word. Personasies soos George in *Na die geliefde land*, Nikolaas in *Die hemeltuyn* en Adriaan in *Afskeid en vertrek* is onbetrokke randfigure wat enigermate vreemd vir die lewe is, op 'n afstand van ander lewe, moeilik kommunikeer en in hul eie enkelheid vasgevang sit.

Tegelyk hiermee moet 'n mens konstateer dat al hierdie figure hul omstandighede nie lydend ondergaan nie, dat hulle nie siek is in die sin wat Brink dit waarskynlik bedoel nie (Brink, s.j.:78) en dat daar (met die uitsondering van figure in vroeë werk) min teken van 'n magtelose geworpenheid in 'n uitsiglose situasie is. Hulle ly ook nie soseer aan 'n eksistensiële angs nie; daarom is hulle nie almal tipiese

outsiders nie¹. Van hulle is skeppend en selfgenoegsaam, maar hulle is, para-doksaal, dikwels slagoffers van 'n verdeelde wêreld.

Daadwerklike uitreik en beslissende keuse is optrede wat dus nie normaalweg met die introverte personasies in Schoeman se romans geassosieer word nie. In sommige van die vroeë romans, by name *By fakkellig* en *Veldslag*, word sekerheid met die dood gelykgestel, wat skyn te bevestig dat durende soeke na vas-tigheid wat latere tussenskappers kenmerk, saamhang met die modernistiese twy-fel wat sekerheid as 'n soort dood sien (Fokkema, 1984:28). Dus moet die leser die onopvallende lewensmoed en ondersoekende energie van romanpersonasies soos byvoorbeeld George (in *Na die geliefde land*) en Adriaan (in *Afskeid en vertrek*) na waarde skat. Om soos Wilson (1978:200) te sê dat hulle die wêreld van die *bourgeoisie* verlaat en 'n niemandsland tussen hemel en hel opsoek, is eintlik 'n vereenvoudiging. Die keuses waardeur hulle skipper, is verwikkelder as dit.

Die meeste van Schoeman se tussenskappers is skeppende mense: 'n aspirant-skrywer (Anton in *Spiraal*), 'n skrywer (Ruud in *Op 'n eiland*), 'n uitgewer (George in *Na die geliefde land*), 'n fotograaf (Gisela in *Afrika: 'n roman*) en 'n digter (Adriaan in *Afskeid en vertrek*). Hulle openbaar 'n intellektuele en ge-medieerde benadering tot die lewensproblematiek. Dit is 'n individualistiese denke en lewe wat uitdrukking vind in 'n tipies modernistiese tema soos ontvoog-ding (vgl. ook Du Plooy, 1990:77).

3.3 Die storie

Die tussentoestand word in die strukturering van die handeling uitgedruk deurdat die storie dikwels 'n patroon van aankoms, tussentyd en vertrek vertoon (soos byvoorbeeld in *Na die geliefde land*, *Op 'n eiland*, *Die hemeltuyn* en 'n *Ander land*). Die tussentyd, gewoonlik 'n tydelike verblyf, vorm die hoofstorie, omraam deur 'n aankoms en 'n vertrek. Tydens hierdie kort verblyf word 'n vreemde wêreld ontdek en ondersoek. 'n Afskeid en 'n vertrek volg haas onvermydelik hierop. Die plasing van die hoofstorie tussen 'n vorige verblyf en 'n daaropvol-

¹ Benewens verdere ooreenkomste, waarvan die selfgesentreerdheid, die verdeeldheid teen die self (Wilson, 1978:69) en die soek na selfkennis (Wilson, 1978:82) baie opvallend is, is daar verskille tussen Wilson se *outsider* en die introverte *outsider*-tipe wat in Schoeman se werke gestalte kry. Die opvallendste is 'n geslagtelike verskil: Wilson definieer die *outsider* manlik terwyl etlike van Schoeman se sterk vroue vreemd tot hul groep leef en skeppend optree (Gisela, Carla, Gerda). Dan kan 'n mens ook konstateer dat die Schoe-man-vreemdeling, anders as die karakter volgens Wilson se tipologie, dikwels ja sê vir die lewe (vgl. Wilson, 1978:28), deur 'n betrokke pool in sy karakter geken word en dus nie vernietigend skepties is nie.

gende verblyf skep 'n patroon van vergelyking (tussen tye, tussen wêreld, tussen waardestelsels) waarop die keuse-aspek van die tussenskap steun.

3.4 Tematiek: die reistema

Die tussenposisie onderlê die reismotief wat prominent in die oeuvre figureer; die tussenskap is dikwels 'n onderweg wees. Tydens die reis het die personasie dikwels te doen met twee werklikhede: die vorige verblyf en die omringende werklikheid. Die vorige verblyf leef nog in hom en versterk die vreemdheid van die huidige wêreld.

Die hooffigure is byna deur die bank reisigers en in naasteby elke roman vorm 'n reis tussen punte in die tyd of op 'n kaart die ruggraat van die storie. Saam met die werklike reis word 'n metafisiese reis geënkodeer, soms 'n groei-ervaring, soos Nikolaas s'n, dikwels 'n pelgrimstog, soos Gisela s'n. Die onbepaaldheid eie aan 'n reis in die vreemde maak van hierdie manifestasie van nie-wees, nie-meer-wees of nog-nie-wees 'n kwessie omdat enige van die tuistes 'n daar-wees kan verteenwoordig, byvoorbeeld in die vorm van 'n tuis-koms. Die tussenbestaan is 'n asof-lewe; dit beroof die tussenskapper van die singewende wete en gevoel van outentiek iewers te hoort.

In die meeste gevalle het Schoeman se later romans oop eindes. Met enkele uitsonderinge open die slot 'n moontlikheid wat in die vooruitsig gestel is maar nie in vervulling kan nie. Hiermee word die tradisionele funksie van die slot as 'n sinvolle afsluiting van die verhaal modernisties gemodifiseer. In sommige van die vroeë werk, byvoorbeeld *Veldslag* en *By fakkellig*, word die tema in die slot saamgevat en beklink: Esther begryp dat haar menswees daarvan afhang om die regte en eerbare ding te doen, al kos dit wat; David sterf tevrede dat hy gedoen het wat hy moes. Maar dit is onseker of George ooit 'n geliefde land bereik; wat Gisela in Afrika gaan aantref, is ewe onseker as die wyse waarop Versluis die dood ontmoet. Watter soort lewe Martha (in *Om te sterwe*) saam met die nuwe magte in die land gaan hê, is stof vir 'n volgende roman.

3.5 Motiewe

Enkele van die bekende motiewe in Schoeman se oeuvre sluit by die tussenskap aan. Wat die handelingsmotiewe betref: die wag en ver wag wat dikwels die stilte van die tussentoestand kenmerk; die onthou wat die teruggryp en die heen en weer tussen tye veroorsaak.

Die voorstelling van die huis as 'n ark, 'n tussenverblyf, wat 'n geestelike groei begelei en as sodanig die daaropvolgende fase moontlik maak, is ook 'n bekende motief.

4. Manifestasies van die tussenskap

4.1 Die innerlike tweespalt as tussenposisie

Hoewel Kobus ('n *Lug vol helder wolke*) nie sy lewe op die plaas as 'n tussentyd sien nie, dwing daardie lewe hom om 'n keuse te maak. Die plaasbestaan word vir hom so doodseker 'n gevangenskap dat hy enige bestaan elders daarbo verkies. By die afskeid word hy hom akuit bewus van 'n konsekwensie van sy besluit om sy tuiste prys te gee en die onbekende in te gaan. Hy verstaan dat hy 'n deel van sy mense en sy wêreld in hom saamdra, waar hy ook al gaan. Hy het hulle lief al verwerp hy hulle, en dit skep by hom die besef van tweespalt (Schoeman, 1967:111).

Hierdie tweespalt kry *By fakkellig* 'n duideliker ideologiese manifestasie wanneer David tussen sy mense en die Iere kies en besluit om teen sy eie mense op te tree. Hy kan nie in die middelveld bly nie, en hy kan hom nie in albei wêreldes tuismaak nie al is daar in albei aansluitingspunte. Anders as Kobus vind David ten slotte 'n soort tuis-koms, naamlik in sy dood en die wete dat hy gedoen het wat hy moes.

In mindere of meerdere mate stem Anton (*Spiraal*) se posisie met Kobus s'n ooreen: vas in 'n veilige roetinebestaan swaai sy gedagtes soos 'n pendule heen en weer tussen verset teen die sinlose verveling van sy hede enersyds, en 'n uitreik na die haas onbereikbare ideaal van op reis gaan andersyds. 'n Anker in die lewe ontwyk hom voorlopig maar hy hef die tweespalt op deur die elders op te soek.

4.2 Teenstellende moontlikhede

Schoeman bied Afrika en Europa dikwels aan as teenpool-wêreldes wat teenstellende moontlikhede verteenwoordig. In *Die hemeltuyn* word 'n fyn taferel van ooreenkomste en teenstellings uitgewerk: Nikolaas se Suid-Afrika van 1937 is anders as Groot-Brittanje, maar ten opsigte van bepaalde ideologiese gesteldhede verbasend eenders. Die posisie waarin Nikolaas hom bevind, is nie soseer tussen twee lande nie as tussen twee lewensbenaderings: sy eie onsekerheid (weens 'n afhanklikheid van andere se goedkeuring) teenoor die positiewe en daadkragtige selfversekerdheid van twee vroulike teenspelers, Prudence en Gerda. Hy probeer die onsekerheid in 'n akademiese loopbaan besweer en hy verskans hom agter beskaafde liefhebberye soos wyn en boeke. Die feit dat hy 'n herontmoeting met Prudence inisieer, veertig jaar na hul vorige samesyn, is 'n duidelike teken dat hy hoop om iets uit die weersiens te kry, moontlik dat hy hom weer met haar wou vergelyk. In *Die hemeltuyn* kry die kwessie van keuse in die lewenspatroon gestalte. Die vermoë en gewilligheid van die individu om te kies tussen enersyds 'n beperkte eie wêreld met sekerhede maar morele belasting en andersyds 'n edeler bestaan van persoonlike opoffering maar groter algemene ge-

regtigheid, en om dan volgens die keuse te leef, word op die voorgrond geplaas. In die uitleef van die keuse word 'n geestelike tuiste geskep, soos Gerda en Prudence demonstreer. Gerda boet waarskynlik met haar lewe vir haar keuse; Prudence geniet 'n vervullende bestaan. Nikolaas aarsel op die brug, die argetipiese tussenskapper, veertig jaar lank, weens sy totale onvermoë om betrokke te raak en dus skeppend te kies.

Die verdeelde loyaliteit tussen Europa en Afrika word in *Na die geliefde land* aan die orde gestel en in 'n *Ander land* weer sterk na vore gebring. Die Europeërs in Afrika voel hulle in geeneen van die wêreld tuis nie al het hulle as't ware 'n voet in elkeen. Hulle wy hulle daaraan om Afrika te verander; hulle vestig 'n nedersetting en tuine, soos die Bloemfonteiners in 'n *Ander land*, hulle hou die Europese kultuur lewendig in die taal, godsdiensbeoefening, in klein plaaslike vierings van musiek en letterkunde. Hulle ontwerp allerlei rame waardeur hulle Afrika op 'n verfraaiende maar ook vreemdhoudende afstand kan beskou.

In sekere opsigte vorm hulle 'n interessante parallel met Nederlanders in die Indië van voor die twintigste eeu. In "Tempo doeloe" (*Tussen twee vaderlanden*, 1988) wys Rob Nieuwenhuys op karakteristieke aspekte van die koloniale lewenswyse van die Nederlanders in Indië wat onder andere weens die verdeelde loyaliteit ooreenkoms vertoon met die lewe van die Nederlanders soos Schoeman hulle in die Bloemfontein van om en by 1870 voorstel. Nieuwenhuys wys op sake soos vinnige rykdom en 'n daarmee gepaardgaande materialisme (1988:9, 52), 'n ekspansiedrang (1988:11), die vorming van enklaves (1988:22), die geloof in die meerderwaardige geleerdheid uit die moederland, 'n baasspelerigheid teenoor inboorlinge (1988:48) asook 'n begeerte by die mense om die Europese opvatting van stand te handhaaf (1988:50), wat natuurlik onmoontlik is. Hiermee word die onontkombaarheid van 'n verdeling in die koloniale wêreld onderstreep en word die voortspruitende tussenskap 'n gegewe in 'n postkoloniale diskoers.

Daar is vir Versluis geen weg terug na Europa nie; hy is te swak. Nadat hy die aankoms in Afrika oorleef het, beleef hy 'n fase van nuwe lewe en kyk hy vorentoe. Dit duur totdat hy dermate verswak dat hy deur die glasdeur val; dit blyk dat Afrika hom ewe min as die ander immigrante wil hê. Daarna sluit hy hom heeltemal af van Europa. Hiermee gee hy die moontlikheid van keuse prys en begin die lang en moeisame versoening met die dood, in Afrika.

So oorwin hy die asof-lewe van die tussenskap: hy aanvaar die skoonheid van die leegheid in Afrika en versoen hom daarmee dat hy nie deur die leë landskap hoef te beweeg nie, dat hy dit nie met sin hoef te vul nie. Hy sien af van sy na 'n doel strewende denke: halwerweë het hy aangekom by die ontdekking dat die leegheid vanself sin het. Die groot, leë landskap Afrika is 'n uitgebreide metafoor vir die dood (Van Coller, 1990), en die sin van Versluis se ontdekking is dat hy

die dood in die hede aanvaar, en ophou uitreik. Hy sien ook af van die tipiese kultuurmiddele van die beskaafde Europeër: die letterkunde en die mooi simbool (soos uitgebeeld deur die klip wat groei). Deurdat hy alles aflê en die onvermydelike dood aanvaar, kom hy by sy bestemming aan asof dit die eerste keer is.

4.3 Oorgang

Schoeman se personasies beweeg tastend en onseker deur tyd en ruimte, van ontdekking na ontdekking, uit ou patrone in nuwe patrone. Van die personasies, byvoorbeeld Anton (*Spiraal*) en Ina (*Die noorderlig*) leer nuwe maniere van bestaan aan. Hierdie oorgang word in die strukturering van die handeling uitgedruk deurdat die storie dikwels 'n patroon van aankoms, tussentyd en vertrek vertoon.

'n Moontlike tuiskoms word in die titel van *Na die geliefde land* geënkodeer. Vanweë 'n ironiese veelduidigheid rondom die voorsetsel word meer as een moontlike geliefde land in die spel gehou; in temporele terme: die verledeland van die oumense, die toekomsland van die moedige jonges en die onaantvaarbare hede vir almal. Dit is veral laasgenoemde wat die bedreigde bannelinge motiveer om hul omstandighede te verbeter, om hul dus aan die steil en donker trap van die hede te ontworstel. George se kort kennismaking met Afrika, op soek na 'n tuiste of 'n aspek van sy identiteit, hef sy onsekerheid in 'n mate op: uiteindelik verkies hy Europa bo Afrika.

Die eiland wat Ruud in *Op 'n eiland* vertellend herskep, kan beskou word as 'n gepaste ruimtelike metafoor vir afgerondheid. Die eiland word immers aangebied as 'n plek waarbinne reise sirkelvormig verloop en 'n mens telkens, gerusstellend, by jou beginpunt terugkom. Dan onthou ons egter dat die eiland weens die tydsofset (die verbygaan van die seisoene) en die metaforiek (eiland as stasie in die siklus hawe-eiland-hawe) 'n tussenstatus verkry. Dit is 'n oorgang, seisoenale tussenverblyf, 'n tydelike stasie.

Die vertellende herskepping van die eiland impliseer 'n keuse vir die verlede, 'n terugblik. Hierteenoor kies Gisela (in *Afrika: 'n roman*) vir haar 'n Afrika in die toekoms. Sy is 'n teenhanger vir Ruud, want sy leef *rücksichtslos* en sy wil 'n brug na die toekoms slaan. In *Afrika: 'n roman* word die verlede ontluster en twee moontlike tuistes in die hede (naamlik 'n bevange onttrokkenheid en verskansing agter weelde) afgewys. Haar keuse vir die toekoms bepaal haar lewensloop as 'n pelgrimstog, soos die Poolse personasie Kawlok aan haar uitwys. Dit is 'n durende oorgang, ooreenkomstig die definisie wat in hierdie roman aan Afrika gegee word, naamlik as simbool vir die ongekende en onkenbare geestelike rykdomme in die mens. Ook hierdie mikpunt kan net innerlik beleef word, want die stowwerige Afrika van die slotpassasie van die roman open geen groot vergesigte nie.

4.4 Oorwinning

Reeds in 'n *Lug vol helder wolke* word die droom as 'n oorwinning oor die wêreld van konvensie en sekerheid voorgelê. Kobus droom ten slotte hoe sy verslae niggie Alida triomfantelik in glansende wit oor die skitterende water van die dam loop. George beleef 'n tuiskoms in 'n droom, by 'n wit huis aan 'n kus. In hierdie tuiskoms hef hy die teenstrydighede op wat sy soeke na 'n geliefde land beduiwel.

Die tuiskoms in 'n hede as oorwinning oor die tussenskap kom eers in die spel as die verlede én die toekomst afgewys word. Hierdie soort hede leef in Schoeman se oeuvre oorwegend in artistieke gedaante.

Tuiskoms as 'n oorwinning oor die tussenskap is 'n tuiskoms in die taalskepping. Woorde slyt en verdwyn, hulle word by wyse van palimpsey doodgeskryf en oorgeskryf maar hulle kan moeisam tot nuwe lewige geskryf word. Woorde, sê *Afskeid en vertrek*, is 'n antwoord op die vraag: wat bly?

In vele opsigte verskaf *Afskeid en vertrek* 'n bevestiging vir stellings wat tot sover oor die tussenskap gemaak is. Hierdie roman kan daarom ten opsigte van die tussenskap as 'n sluitstuk in Schoeman se oeuvre beskou word.

'n Groot verskil tussen die uitbeelding van die tussenskap in respektiewelik *Afskeid en vertrek* en die voorafgaande romans van Schoeman is die volgende: tot en met 'n *Ander land* word die tussenskapper na een of albei die alternatiewe weerskante van hom aangetrek en kan 'n potensiele tuiskoms in die realisering van een van die moontlikhede gesien word; in *Afskeid en vertrek* word die bestaan van die mens bedreig en verteenwoordig die alternatiewe weerskante van die tussenskapper dreigende aspekte wat die soek na 'n moontlike tuiste elders noodsaak, dit is buite die kader van die beskikbare teenpole, byvoorbeeld Europa en Afrika. Adriaan kan nie Europa toe uitwyk nie want hy is vas in Afrika; hy is baie ontuis in Afrika want dinge is vinnig aan die uitrafel.

'n Tuiskoms beteken oorwinning oor onsekerheid. Oudergewoonte word ruimtelike beelde hiervan aangebied, byvoorbeeld die huis as argetipiese ark. Die ark is 'n byna vanselfsprekende metafoor vir die oorgang wat tot nuwe lewige kan lei. Die ark is 'n bekende motief in Schoeman se oeuvre wat in die vroeë werke daar gestel word maar ook afgetakel word. Ruimtelike beelde kom voor in *Na die geliefde land*, waarin die plaashuise ruimtelike houe word vir die verlore verlede en al die mites; in *Die hemeltuyn* en 'n *Ander land* word die ark-karakter van die ruim en veilige woning geaktiveer.

Die huis word egter afgetakel in die gebaar waarmee Carla haar familiehuys prysgee. Sy laat vaar tradisie, vastigheid en die sekuriteit van familiebande. Sy sien

af van die herlewning van al hierdie waardevolle dinge in haar lewe en deur die ooplaai van die deure gee sy die huis prys aan die slopende magte wat haar daaruit gedryf het. Tegelyk word die waarde van die huis as ark opnuut gelaai in Adriaan se huis, wat met sy vele verbouings en sy intieme na binne gerigtheid 'n beeld word vir die slopende en skeppende introspeksie waarsonder die emosionele oorlewning en die kunsskepping onmoontlik is.

Die tussentyd lewer vir soekers soos George, Gisela, Nikolaas en ander maar net die een tydelike verblyf na die ander op. In *Afskeid en vertrek* is die tussentyd enersyds 'n dooie tyd omdat dit 'n oorgang tussen twee skeppende fases is. Dit is 'n tyd van inkeer en oorwintering voordat 'n volgende skeppingsfase met sy pyn en moontlike triomf kan begin. Een hooftema in *Afskeid en vertrek* is immers aftakeling, verbrokkeling, verval, in die samelewning sowel as binne menseverhoudinge. Midde-in hierdie tyd ontstaan die moontlikheid van nuwe lewe in die woordskepping, want woorde bly. Die tussentyd is ook 'n oomblik van skepping:

'n Enkele ondeelbare sekonde, dink hy nou weer terwyl die voertuig in die verte voor hulle onsigbaar word op die pad; tussen die insig en die verwoording, tussen die uitstrek van die hand en die aanraking, tussen die toestoot van 'n deur en die toestoot van 'n deur, die draai van die knop en die vasval van die knip in die slot: die haarfyn skrefie in die tyd waarin alles tot 'n einde kom, en alles opnuut begin. (Schoeman 1990:97.)

5. Slotsom

Die tussenskap het twee dominante fasette: 'n verdeling, en die gevolge daarvan. Die verdeling skep moontlikhede; hieruit ontstaan spanning en eventueel die behoefte om die skeiding in heelwording te oorwin.

Hierdie artikel bespreek die tussenskap as wesenstrek van Karel Schoeman se oeuvre en wil opsies tot die tussenskapper se beskikking beskryf: om te kies en die verdeling te probeer ophef, in die wete dat iets kosbaars sodoende verlore kan gaan en die heelheid steeds ontwykend sal bly; om die prekerêre posisie te aanvaar en in onttrokkenheid te verstil; om skeppend daarteen in te gaan en 'n alternatiewe en blywende bestaan in die taal oop te skryf.

Laasgenoemde opsie staan in die teken van die paradoks, soos die titel van *Afskeid en vertrek* suggereer: die blywende kan alleen oopgeskryf word nadat daarvan afskeid geneem is. En eers wanneer dit innerlik verwerk en in taal vasgelê is, is dit blywend. Die motto dui aan: elke afskeid en vertrek word 'n nuwe taaldaad want dit maak dat vorige woorde en doodgekras en weer na vore gehaal word.

Die manifestasies van die tussenskap kan as 'n ontwikkelende lyn deur Schoeman se oeuvre gelees word. Kobus ('n *Lug vol helder wolke*) ontdek dat hy magteeloos teenoor die tweespalt in hom staan, Nikolaas (*Die hemeltuyn*) kan hom alleen

maar aan keuse onttrek terwyl Adriaan in *Afskeid en vertrek* 'n pynlike, skepende en sinvolle uitweg beleef. Hierin word tweespalt versoen, verdeling opgehef, 'n oorgang bewerkstellig en 'n oorwinning behaal.

Die taalterma van *Afskeid en vertrek* bied dus ten slotte 'n uitweg uit die impasse:

Die wit papier wag soos 'n afgrond wat nie oorskry kan word nie: daar is geen toegang tot daardie verre oewer en geen brug oor die diepte nie, tog moet daar een versin word ... (Schoeman 1990:232.)

Waar daar geen keuse blyk nie, kan 'n nuwe uitweg telkens op wonderbaarlike wyse, met die ou woorde, weer en weer in en deur taal versin word. 'n Uitweg is in die taal moontlik.

Bibliografie

- Brink, A.P. s.j. *Aspekte van die nuwe prosa*. Derde druk. Pretoria en Kaapstad : Academica.
- Brink, A.P. 1984. *Die muur van die pes*. Kaapstad en Pretoria : Human & Rousseau.
- Du Plooy, H. 1990. Stromings, sosiokodes en representasies. *Literator*, 11(3):70-94.
- Fokkema, D.W. 1984. *Literary History, Modernism and Postmodernism*. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing Company.
- Hanekom, V.T. 1994. *Tussenskap as eksistensiële problematiek in 'n Ander land, Die muur van die pes, Casspirs en Campari's en Missionaris*. Port Elizabeth : Universiteit van Port Elizabeth. (M.A.-verhandeling.)
- Ibsch, E. 1991. Algemene inleiding: Wat noemen wij modernisme? In: Weenink J.B. (red.) *Modernisme in de literatuur*. Amsterdam : VU Uitgeverij. pp. 1-19.
- Jooste, G.A. 1990. Tussenskap, 'n tematiese verskynsel in *Missionaris* van Elsa Joubert. In: Roos H.M. (red.) *Lewe met woorde*. Kaapstad : Tafelberg. pp. 124-134.
- Joubert, E. 1988. *Missionaris*. Kaapstad : Tafelberg.
- Louw, A.M. 1991. *Wolftyd*. Kaapstad : Tafelberg.
- Meyer, S. 1993. *Die vrou se tussenskap. 'n Ondersoek na die eietydse Afrikaanse prosa*. Pretoria : Universiteit van Suid-Afrika. (Ph.D.-proefskrif.)
- Nieuwenhuys, R. 1988. *Tussen twee vaderlanden*. Amsterdam : Uitgeverij G.A. van Oorschot. Derde, omgewerkte druk.
- Schoeman, K. 1966. *By fakkellig*. Kaapstad en Pretoria : Human & Rousseau.
- Schoeman, K. 1967. *'n Lug vol helder wolke*. Kaapstad en Pretoria : Human & Rousseau.
- Schoeman, K. 1968. *Spiraal*. Kaapstad en Pretoria : Human & Rousseau.
- Schoeman, K. 1971. *Op 'n eiland*. Kaapstad en Pretoria : Human & Rousseau.
- Schoeman, K. 1972. *Na die geliefde land*. Kaapstad en Pretoria : Human & Rousseau.
- Schoeman, K. 1975. *Die noorderlig*. Kaapstad en Pretoria : Human & Rousseau.
- Schoeman, K. 1976. *Om te sterwe*. Kaapstad en Pretoria : Human & Rousseau.
- Schoeman, K. 1977. *Afrika: 'n roman*. Kaapstad en Pretoria : Human & Rousseau.
- Schoeman, K. 1979. *Die hemeltuin*. Kaapstad en Pretoria : Human & Rousseau.
- Schoeman, K. 1984. *'n Ander land*. Kaapstad en Pretoria : Human & Rousseau.
- Schoeman, K. 1990. *Afskeid en vertrek*. Kaapstad en Pretoria : Human & Rousseau.
- Schoeman, K. 1993. *Hierdie lewe*. Kaapstad en Pretoria : Human & Rousseau.
- Van Coller H.P. 1990. Die Helgaard Steynprys. *Dolos*, 13(1):9-11.
- Van Heerden E. 1991. *Casspirs en Campari's*. Kaapstad : Tafelberg.
- Wilson, C. 1978. *The Outsider*. London : Picador/Pan Books.